

Tatoeages in het algemeen en poëzietatoeages in het bijzonder hebben alles te maken met identiteit. Daarom is het extra belangrijk om ervaringsgericht poëzieonderwijs in te zetten

goed uit in een tatoeage? En ook niet onbelangrijk: waar op je lichaam zou je de tattoo laten zetten? En waarom?

Ervaringsgericht poëzieonderwijs

Tatoeages in het algemeen en poëzietatoeages in het bijzonder hebben alles te maken met identiteit. Een tatoeage is een ‘declaration of me-ness’ en een ‘performance of the self’, stelden respectievelijk cultuurwetenschapper Lee Barron (2017, p. 25) en literatuurwetenschapper Sonja Neef (2006, p. 231). Daarom is het rond bovenstaande opdrachten extra belangrijk om ervaringsgericht poëzieonderwijs in te zetten.

Bij ervaringsgericht poëzieonderwijs vertrek je vanuit de reactie die het gedicht bij de leerling oproept. Die reactie kan rationeel zijn, maar zeker ook affectief. Je nodigt leerlingen uit om deze reactie nader te verkennen, door deze te evalueren, erover te discussiëren, of haar om te zetten in een eigen creatie. Tijdens die verkenning motiveer je de leerlingen om de reacties op het gedicht te koppelen aan de analyse van het gedicht.

Deze aanpak, die ik eerder samen met Jeroen Dera uitwerkte rond Instagrampoëzie in de klas en het dialoogisch bespreken van gedichten uit boeken (Dera & Van

der Starre, 2019), is gebaseerd op het RES-model (receptie, expressie, symboliek) van Nicholas Mazza (2003). Poëzietatoeages zijn heel bruikbaar in dat model. Het uitkiezen van een citaat en het praten over de persoonlijke betekenis die je uit de woorden haalt, is een overtuigende vorm van *receptie*. Het vormgeven van die woorden als tatoeage is een rijke vorm van *expressie*. En voor *symboliek* ligt het voor poëzietatoeages voor de hand om de ontwerpen ook daadwerkelijk op het lichaam te plaatsen. Niet in de vorm van een permanente tatoeage, maar als tijdelijke poëzie op het lichaam.

Via verschillende webshops kun je bijvoorbeeld betaalbare zelfontworpen tatoeagestickers bestellen, je kunt met huidvriendelijke verf of stiften aan de slag gaan, of je kunt TUIG uitnodigen op school. Die organisatie, een afkorting van Tijdelijke Uitspattingen van Inkt en Gezelligheid, bestaat uit kunstenaars die al jaren op festivals en evenementen zoals Lowlands, de Boekenbeurs, Crossing Border, Poetry International, de Dag van de Literatuur en de Nacht van de Poëzie armen, benen en ruggen versieren met poëziecitaten die bezoekers zelf aandragen of kiezen uit bloemlezingen. Een school vol met rondlopende poëziecitaten... Hoe levend wil je de poëzie hebben?

LITERATUUR

- Barron, L. (2017). *Tattoo culture: Theory and contemporary contexts*. Rowman Littlefield International.
- Deter-Wolf, A., & Diaz-Granados, C. (Red.). (2013). *Drawing with great needles: Ancient tattoo traditions of North America*. University of Texas Press.
- Dera, J., & Starre, K. van der. (2019). Instagrampoëzie in de klas. *Levende Talen Magazine*, 106(5), 4–9.
- Friedman, A. F. (2014). *The Cook myth: Common tattoo history debunked*. <https://tattoohistorian.com/2014/04/05/the-cook-myth-common-tattoo-history-debunked/>
- Govenar, A. (2000). The changing image of tattooing in American culture, 1846–1966. In J. Caplan (Red.), *Written on the body: The tattoo in Europe and American history* (p. 212–233). Princeton University Press.
- Hesselt van Dinter, M. (2005). *De wereld van tatoeage: Een geïllustreerde geschiedenis*. KIT Publishers.
- Mazza, N. (2003). *Poetry therapy: Theory and practice*. Routledge.
- Neef, S. (2006). Perfor/m/ative writing: Tattoo, mark, signature. In S. Neef, J. van Dijk, & E. Ketelaar (Red.), *Sign here! Handwriting in the age of new media* (p. 221–236). Amsterdam University Press.
- Starre, K. van der. (2021). *Poëzie buiten het boek: De circulatie en het gebruik van poëzie* [Proefschrift, Universiteit Utrecht]. Utrecht University Repository. <https://dspace.library.uu.nl/handle/1874/401043>

Lees- en kijktips

- Meer informatie over TUIG (Tijdelijke Uitspattingen van Inkt en Gezelligheid) is te vinden op <www.ro-enzo.com>.
- *The word made flesh: Literary tattoos from bookworms worldwide* (2010) is een foto- en interviewboek van Eva Talmadge en Justin Taylor over Engelstalige literaire tatoeages.
- Ga naar <vlt.nl/dlo> om de opname van een workshop over ervaringsgericht poëzieonderwijs van Jeroen Dera en Kila van der Starre te bekijken op YouTube.
- Ga naar <vlt.nl/insta> om een artikel van Jeroen Dera en Kila van der Starre over ervaringsgericht poëzieonderwijs rond Instagrampoëzie te lezen.

FRESKU FEAT. J.C. BLOEM

Hiphop en poëzie op school

Leerlingen lijken maar moeilijk te enthousiasmeren voor poëzie – tot je aansluit bij de cultuur die ze goed kennen. Hoe kan hiphop een bijdrage leveren aan het prikkelen en stimuleren van leerlingen tijdens de lessen poëzie(analyse)? In deze bijdrage neemt Michelle Richards-Schriemer je mee langs *verses* en *ingroups*.

MICHELLE RICHARDS-SCHRIEMER

Het analyseren en interpreteren van literaire teksten is een mooi en bovenal belangrijk domein van het schoolvak Nederlands, maar het blijft een uitdaging om leerlingen te motiveren – ook bij het onderdeel poëzie. Leerlingen raken al snel verstrikt in metaforen, rijmschema's en metrische bijzonderheden. Ze worden geacht betekenis te geven aan teksten waarin ze vaak amper raakvlakken met hun eigen belevingswereld kunnen ontdekken (Dera, 2019). Hoe mooi en inspirerend ik de gedichten van Vasalis ook vind, ik begrijp best dat ze de gemiddelde leerling niet direct kunnen bekoren. In tegenstelling tot Vasalis, Komrij en Achterberg openen namen als Ronnie Flex, Snelle en Boef bij veel leerlingen wel meteen de luikjes. Nederlandse hiphop is namelijk ongekend populair, wint prestigieuze muziekprijzen en voert de hitlijst

ten op Spotify aan.

Hiphop is in de Bronx *on the block* ontstaan. Afro-Amerikaanse en Latino-Amerikaanse jongeren deelden hun verzetsgevoelens op muzikale wijze met de rest van *the block*. Hiphop is daarmee van origine antiautoritair en spreekt jongeren met allerlei verschillende achtergronden aan (De Roest, 2022). Het genre veroverd al decennialang het hart van menig jongere. Toch heeft hiphop in Nederland nog maar mondjesmaat de weg naar het klaslokaal gevonden. Rapper Fresku zegt in zijn nummer 'Tijd voor creativiteit' (2012): 'Dit is kunst, soms matige kunstmatige kunst. Maar het is kunst en meer dan praten op maten met drums'.

Als hiphop een kunstvorm is, zoals Fresku rapt, kan het dan ook als zodanig bestudeerd worden in de lessen Nederlands? Aafje de Roest pleit in haar artikel "Doe je best op school": Nederlandse hiphop in het litera-

Als hiphop een kunstvorm is, kan het dan ook als zodanig bestudeerd worden in de lessen Nederlands?

tuuronderwijs' (2022) voor een regelmatig gebruik van hiphop in de literatuurles, iets wat in de Verenigde Staten al sinds jaar en dag gebruikelijk is. Een dergelijke integratie van hiphop in de literatuurles betekent natuurlijk niet dat hiphopteksten traditionele teksten of gedichten zouden moeten vervangen. Hiphop kan echter wel als middel en ondersteunend illustratiemateriaal dienen. In dit artikel licht ik dat nader toe: hoe kun je hiphop concreet gebruiken in het poëzieonderwijs, wat zijn mogelijke problemen of bezwaren daartegen, en wat zijn de ervaringen binnen mijn eigen lespraktijk?

Hiphop in de poëzieles: de mogelijkheden

Verschillende letterkundigen toonden reeds aan dat hiphop poëtisch en literair is en dat zulke teksten 'rijk zijn aan verbeeldingskracht, metaforiek en woordspel' (De Roest, 2022, p. 105). Neem bijvoorbeeld de volgende *verse* uit het nummer 'Trots' van Fresku (2015):

Ik balanceer tussen stoppen en doorgaan
Totdat ik flip en alle stoppen doorslaan
Ik naai mezelf dadelijk nog een oor aan
Waarom laat ik alle rotte dingen voorgaan?
Schuif mezelf aan de kant totdat ik me stoor aan
Alles en m'n kop begint te tolleren als een orkaan
Gevolgd door m'n eigen schaduw
Maar als hij me waarschuwt
dan geef ik er koppig geen gehoor aan.

Deze *verse* leent zich uitstekend voor een (eerste) les over rijm en rijmschema's of beeldspraak in de onderbouw. Wat valt leerlingen op aan het gebruikte rijm? Waarom zou Fresku ervoor gekozen hebben om het eindrijm te doorbreken in de woorden 'schaduw' en 'waarschuwt'? En wat het woordspel betreft: kunnen leerlingen het verschil tussen beide vormen van 'stoppen' grammaticaal toelichten?

Fresku's *verse* zou ook toegepast kunnen worden in de bovenbouw. Leerlingen zouden bijvoorbeeld een enjambement kunnen aanwijzen en analyseren. Ook kan de docent leerlingen laten beargumenteren waarom deze *verse* al dan niet tot het genre poëzie gerekend kan worden. Leerlingen worden er dan toe aangezet om verschillende genrekenmerken van poëzie, zoals rijm,

regellengte, stijlfiguren en strofe-indeling, te bestuderen, analyseren en problematiseren.

Een ander voorbeeld van een hiphoptekst met literatuurdidactisch potentieel is 'Vanaf nu/rauwe hop' (2008) van de rapgroep Zwart Licht, met daarin de volgende *verse*:

Hoe kan het dat schijn bedriegt als schijn niet liegt
Het zijn die schijnbare noch kwetsbare die die lijn zien
Die lijn is een teken van bedrog, wordt gebumrushed
Bijt stof, kijk tough, het tail cockâils als molotov
Ik denk in elk hokje, en backspace het niet

Deze *verse* biedt een mooie illustratie van het fenomeen assonantie, maar is ook interessant vanwege de mix van Nederlands en Engels. Dergelijke meertaligheid binnen de assonantie laat leerlingen niet alleen nadenken over het verschijnsel rijm, maar een reflectie erop stimuleert ook het taalbewustzijn. Betekenisvol is ook om leerlingen het gebruik van het woord 'schijn' te laten analyseren. Hoe speelt de auteur van de tekst met de vaste uitdrukking 'schijn bedriegt' en hoe problematiseert hij de uitdrukking door deze tegenover 'schijn niet liegt' te plaatsen?

Persoonlijke ervaringen

Mijn ervaring met het gebruik van hiphopteksten in de lessen poëzie is dat het leerlingen prikkelt. Wanneer ik naar een rap verwijst in plaats van naar klassieke gedich-

Wanneer ik naar een rap verwijst in plaats van naar klassieke gedichten, is dat een soort breuk met het decorum

Zwangere Guy tijdens een optreden in Kortrijk, 2019. Foto: Pieter-Jan Watteny (CC-BY-SA 4.0)

ten, is dat een soort breuk met het decorum. Leerlingen reageren daarom veelal verrast en soms enigszins onwennig, maar al snel krijgen ze plezier in de analyse en dragen ze zelf ook nummers aan. Ik heb leerlingen zien opbloeien tijdens mijn lessen over hiphop. Plots gaat de les over een onderwerp waar ze al veel over weten en veel over willen vertellen. Omdat de interpretatie van de teksten door hun voorkennis wat vergemakkelijkt wordt, kunnen leerlingen zich volledig richten op de analyse van de kunstgrepen. Het effect is dat ze deze vervolgens sneller weten te herkennen in moeilijkere gedichten. Hiphopteksten zouden in die zin een startpunt kunnen zijn in de poëzieles, waarna je kunt opbouwen naar meer ingewikkelde en voor de leerling wellicht meer vervreemdende teksten.

Zelf besloot ik in het kader van analyse en interpretatie mijn havo 4-klas het nummer 'Ellebogenwerk' van Zwangere Guy en Sticks (2019) te laten analyseren en interpreteren (zie kader). Nadat ik het nummer had laten horen en een deel van de klas vrolijk mee rapte, gingen ze aan de slag. Het was de bedoeling dat ze de tekst aan zouden pakken zoals iedere andere literaire tekst. Zo verwachtte ik van de leerlingen dat zij de rappers opzochten op internet en hun oeuvres bekeken om meer contextuele kennis op te doen. Uit welk land komen de rappers bijvoorbeeld? En over welke thema's rappen ze? Daarna gingen de leerlingen aan de slag met de tekst door middel van close reading, waarbij ze de betekenis van minder bekende woorden, uitdrukkingen en namen opzochten en opschreven. Bovendien

Rapteksten gelden niet als vervanging van traditionele poëzie, maar ze maken een laagdrempelige kennismaking met poëzietheorie mogelijk

moesten de leerlingen noteren wat hun opviel aan het rijm. Daarna gingen ze aan de slag met de interpretatie: Wat is het thema van de tekst? Waar leveren de rappers kritiek op? Welke paradoxen tref je aan in de tekst? Wat is de betekenis van het citaat van Dirk De Wachter (een bekende Vlaamse psychiater)? Ik gebruikte de raptekst met name ter oefening van de interpretatie van de betekenis van een tekst. Een bijvangst: leerlingen vonden het interpreteren van een dergelijke tekst beduidend leuker en interessanter dan opdrachten uit eerdere literatuurlessen waarin betekenisgeving centraal stond.

Didactische uitdagingen

Het is begrijpelijk dat sommige collega's enkele beren op de weg zien als het gaat om het gebruik van hiphop in de klas. Enkele mogelijke problemen werden reeds geïdentificeerd door Mamahit (2018). Zijn de teksten wel van een degelijk literair niveau? Wat als je zelf de teksten niet goed begrijpt? En hoe ga je om met grof taalgebruik of moeilijke onderwerpen? De Roest (2022) biedt in eerdergenoemd artikel (en in de talrijke workshops die zij geeft) mogelijke oplossingen voor deze problemen.

Zoals eerder vermeld, zijn letterkundigen het erover eens dat hiphopteksten literaire kenmerken hebben en daarom ook literair geanalyseerd kunnen worden. Dit betekent dat hiphop vrij vanzelfsprekend een plaats kan hebben binnen het literatuuronderwijs. Daarbij gelden rapteksten niet als vervanging van traditionele poëzie, maar maken ze een laagdrempelige kennismaking met poëzietheorie mogelijk. Die kennismaking heeft ook iets inclusiefs. Waar het literatuuronderwijs nog altijd gedomineerd wordt door de witte man (cf. Dera, 2021), is dat bij hiphop een stuk minder het geval. De Roest (2022) schrijft hierover: 'Als literair genre vertegenwoordigt hiphop een veelkleurige groep auteurs, waaronder de Ghanees-Nederlandse rapper Frenna, Surinaams-Nederlandse rappers Ella John en Latifah, en de Egyptisch-Nederlandse rapper Josylvio. Met de komst van hiphop komt dus een diverse groep succesvolle auteurs het klaslokaal binnen' (p. 106).

Een tweede probleem is een kennislacune bij docenten. Tenzij je zelf een liefhebber van het genre bent, is de kans groot dat je niet alles van hiphop weet, noch alle woorden en uitdrukkingen uit het bijbehorende register begrijpt. Hiphoptaalgebruik heeft als duidelijke functie

zowel in als uit te sluiten. De Roest (2022, p. 107) spreekt in dit verband van een *ingroup* en een *outgroup*. De leerlingen die bij de *ingroup* horen, hebben kennis van de context van de nummers, begrijpen de verwijzingen en spreken de taal. Zij kunnen de teksten als het ware decoderen. Voor de *outgroup* blijven de teksten gecodeerd en moeilijk te begrijpen. Ik kan wat dat betreft ten zeerste aanraden om het *Smibanese woordenboek* van rapper Soortkill te raadplegen. In dit woordenboek – ook geschikt voor een lessenreeks over taalkunde – vind je de verklaring en de oorsprong van enorm veel woorden uit de hedendaagse straattaal.

Ook met het *Smibanese woordenboek* in de hand is het intussen niet gek dat een lid van de *outgroup* het gevoel heeft een kennisachterstand te hebben. Voor de meeste docenten is dat even wennen: wanneer we voor de klas staan, zijn we gewend om een expert te zijn binnen ons vakgebied. De Roest stelt echter dat het belangrijk is dat de docent niet bang is om tijdens een les een gebrek aan kennis toe te geven en juist openstaat voor de kennis van de *ingroup* onder de leerlingen. De docent is expert met betrekking tot poëzieanalyse, de *ingroup* is vervolgens expert op het vlak van hiphop(taal). Dit strookt met een kernprincipe van hiphop, *Each one teach one*, waarbij kennis op een gelijkwaardige manier twee kanten uit vloeit (De Roest, 2022, p. 107). Het bestaan van een *outgroup* mag dus geen reden zijn om hiphop niet te gebruiken in de literatuurlessen, maar het laat wel zien dat het belangrijk is om naast hiphop ook andere gedichten of teksten aan te blijven bieden.

Het derde probleem is het grove taalgebruik dat vaak terugkomt in rapteksten. Dat hiphop gepaard kan gaan met grof taalgebruik of maatschappelijk ingewikkelde thema's is algemeen bekend en wellicht zelfs inherent aan het genre. Hoe kun je hiermee omgaan in de les? De Roest stelt dat het belangrijk is dat we ons

[Zwangere Guy]
Waar gaat dit allemaal naartoe?
Leg mijn hart bloot op een plaat
Steek m'n ziel in elke track en schrijf m'n eigen doctoraat
Ben geen gangster uit de wijk maar ken de code van de straat
Ging van spelen op het pleintje tot er hangen 's avonds laat
Nu hoor ik 'Guy wat gaat ge doen als het rappen niet meer gaat?'
Ik zie dit als een passie niet als een job die mij betaalt
Alle vragen zijn gesteld, al mijn keuzes zijn gemaakt
De weg die 'k heb gekozen staat niet zo maar op de kaart
Ik blijf rennen tot het goed loopt, de swoosh is nooit nie goedkoop
Maak mijn schoenen vuil alsof ik constant door de brousse loop

[Dirk De Wachter]
Succes wordt in de Westerse wereld gezien als een eigen verdienste
In een maakbare samenleving En dat vind ik problematisch
Wordt gezien als iets, yes, I did it
Heel veel succes, denk ik, is een samenloop van toevallige omstandigheden

[Sticks]
Transformeer met me, elke fase van het leven heet ik welkom
Elke generatie heeft zijn eigen helden
Elke clique zijn eigen codes
Elke straat haar eigen poison
Elke kudde haar eigen Moses
I had to notice
Ik vond het allemaal mooi, self-employed, jonge boy
elke king begon als toy
Ik moest nog leren dat de aandacht die ik kreeg neppe liefde heet
Je beste mattie blijkt een snake of een strateeg
Ze hangen met je om er zelf beter uit te zien
Dus ik hou mijn cirkel klein, ik laat het zuiver zien

Zwangere Guy & Sticks, 'Ellebogenwerk'

realiseren dat ook klassiekere vormen van literatuur grof taalgebruik en moeilijke maatschappelijke thema's niet schuwen. Neem bijvoorbeeld het verhaal 'Een bord met spaghetti' van Adriaan van Dis (1984), waarin de hoofdpersoon Muller zich onverbloemd racistisch uitlaat over een ander personage in het verhaal. In de verhalen van Jan Wolkers tiert de misogynie dan weer welig. Het is nuttig om de leerlingen het verschil tussen de verteller/het lyrisch ik en de schrijver/de artiest uit te leggen en te laten analyseren. Op deze manier zijn het taalgebruik en de aangehaalde thema's in perspectief te plaatsen. Bovendien is, zo schrijft De Roest (2022, p. 111), de literatuurles, waarin we leerlingen uitdagen kritisch naar (poëtische) teksten te kijken en deze binnen hun context te plaatsen, bij uitstek de plek om taalgebruik kritisch te analyseren en heikele thema's te bespreken. Echter: zoals niet alle literaire verhalen misogynie bevatten, zo bevat ook niet iedere raptekst misogynie uitspraken of grof taalgebruik. De docent kan dus ook op zoek gaan naar rapteksten waarbij dergelijke uitspraken gemeden worden. De fragmenten die in dit artikel zijn aangehaald, zijn daar voorbeelden van.

Kortom

Hiphop kan een waardevolle aanvulling vormen op de traditionele teksten die aangeboden worden tijdens de literatuurlessen. Ik heb enkele concrete lesideeën besproken, maar verwijs voor meer inspiratie graag naar het aangehaalde artikel van De Roest en de site van stichting Hiphop in je Smoel (<www.hiphopinjesmoel.com>), waarop een gratis lesmethode rond hiphopteksten te downloaden is – opdat we leerlingen op een creatieve manier kunnen prikkelen en enthousiasmeren voor ons mooie poëzie- en literatuuronderwijs.

LITERATUUR

- Dera, J. (2019). Gedichten als smokkelwaar: Poëzie in (en buiten) het curriculum Nederlands in het voortgezet onderwijs. *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, 135(2), 147–158.
- Dera, J. (2021). De helaasheid der leeslijsten: Over diversiteit in het literatuuronderwijs. *De Lage Landen*, 64(1), 115–121.
- Mamahit, S. (2018). *Hip-hop based education voor (burgerschafts)onderwijs* [Ongepubliceerde masterscriptie]. Radboud Universiteit Nijmegen.
- Roest, A. de. (2022). 'Doe je best op school': Nederlandse hiphop in het literatuuronderwijs. *Nederlandse Letterkunde*, 27(1), 102–117.